KIDATO CHA NNE

MARUDIO YA UFAHAMU

Compilation of Possible Questions in Kiswahili Likely to be examined in KCSE.

A Special Analysis of Prediction Questions that may be Tested in KCSE from this Topic in Form 4.

KISWAHILI

SERIES 1

For Marking Schemes

Mr Isaboke 0746 222 000 / 0742 999 000

MWALIMU CONSULTANCY

UFAHAMU

1. ***Soma taarifa hii kisha ujibu maswali***

Licha ya kuwa na historia ya kiasi, maisha ya binadamu ni kioja kikubwa. Hebu jiulize jinsi uhai wako wewe mwenyewe ulivyoanza sembuse unavyoweza kupumua na kuishi siku nenda siku rudi.

Dini zimefahamisha kuwa sisi binadamu tumeumbwa na Mwenyezi Muumba. Hata hivyo muumba hutumia mume na mke kutuanzishia maisha yetu humu humu duniani. Uhai wa hapa duniani huanzia katika tumbo la mwanamke muda mfupi tu baada ya mume na mke kushirikiana katika tendo la kujamiana. Katika ngono hii yenye ufanisi, mbegu moja ya manii kutoka kwa mwanamume, hudunga na kujiingiza katika yai la mwanamke huku ikilirutubisha. Tangu hapo mtu huwa na mama akawa mjamzito. Hatua ya kwanza ya uhai!

Wanasayansi wametuthibitishia kuwa mbegu katika shahawa kutoka kwa mwanamume ina kromosomu ishirini na tatu (23) nalo yai la mwanamke lina idadi iyo hiyo ya kromosomu. Basi katika hatua ya kwanza ya uhai wake, binadamu ana kromosomu arubaini na sita (46).

Kromosomu hizo zote ndizo humfanya mtu kuwa mkamilifu kwa kukadiria mambo mbalimbali adhimu. Kwa mfano, kukadiria kama kiumbe kitakuwa cha kike au cha kiume, mtu mweupe au mtu mweusi, mwerevu au wa wakia chache, mwenye nywele za singa au za kipilipili, atakuwa na damu ya namna gani, michoro ya vidole vyake itakuwa vipi na hata utu wake utakuwa wa namna gani katika siku za usoni.

Elimu yote anayopata mtu kutoka kwa jamii na mazingira huweza tu kujenga juu ya yaliyokwisha kuanzilishwa na kromosomu katika yai lililorutubishwa tumboni.

Haihalisi kabisa kufikiria kwamba huwa katika **hali ya ukupe**. La hasha! Yeye hujitegemea kwa vyovyote na ana upekee wake. **Hatangamani na mama yake**. Roho yake humdunda mwenyewe na damu yake ambayo huenda ikawa tofauti kabisa na ya mama yake, humtembea na kumpiga mishipani mwake. Isitoshe, yeye si mojawapo katika viungo vya mwili wa mama yake vinavyomdhibiti katika **himaya** yake ndogo.

Amini usiamini, hapana binadamu hata mmoja ambaye amewahi kuwa sawa kimaumbile na mwingine na wala hatakuweko. Hata watoto pacha kutoka yai moja la mama hawawi sawa, lazima watofautiane. Si nadra kusikia mtu amepata ajali akahitaji msaada wa damu, na pakakosekana kabisa mtu hata mmoja kutoka jamaa yake wa kimwauni. Basi ukistaajabu ya Musa utaona ya Firauni.

Maswali-

1. Ipe taarifa uliosoma anwani mwafaka
2. Mwandishi ana maana gani anaposema '**ngono yenye ufanisi**'?
3. Uchunguzi wa sayansi umekita mizizi imani gani ya kidini?
4. Taja majukumu yoyote **matano** yanayotekelezwa na kromosomu

5. Katika makala, elimu kutoka kwa jamii na mazingira yaelekea kuwa bure ghali. Kwa nini?

6. Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika makala:-

(i) huwa katika hali ya ukupe…

(ii) himaya

(iii) hatangamani na mama yake

2. ***Soma ufahamu ufuatao kisha ujibu maswali***

Kwa zaidi ya mwongo mmoja uliopita, ulimwengu mzima uliathiriwa na masaibu ya kifua kikuu kwa kiwango cha kuogofya kiasi kwamba katika mwaka wa 1993, shirika la afya duniani (WHO) lilitangaza ugonjwa huu kuwa swala dharura la kimataifa.

Ongezeko kubwa la visa vya kifua kikuu lililotokana na kuchipuka kwa **viini** vinavyosababisha maradhi hatari ya Ukimwi na magonjwa yaliyohusiana na punde baadaye ilibainika kuwa bara la Afrika lilikuwa ndilo lililoathiriwa zaidi na Ukimwi pamoja na maradhi ya kifua kikuu. Hii ndiyo hali inayotawala sasa ulimwenguni. Afrika likiwa bara linaloongoza kwa wagonjwa walioambukizwa viini vya Ukimwi lilikuwa likishuhudia visa vya maradhi ya kifua kikuu.

Viini vya Ukimwi vinapunguza uwezo wa mwili wa mgonjwa kupigana na vijidudu vya maambukizi. Swala linalowafanya wagonjwa hawa kutodhibiti maambukizi ya magonjwa mbalimbali. Katika hali ya kawaida mwili wa mtu kama huyo unaweza kujikinga dhidi ya viini kama hivyo. Maambukizi kama haya kawaida hujitokeza kukiwa na nafasi duni ya kinga mwilini. Katika baadhi ya mataifa kama vile Kenya, maambukizi ya kifua kikuu hufanyika mapema katika umri mchanga maishani.

Kwa kawaida, viini hivyo huwa havisababishi ugonjwa wenyewe. Badala yake, kinga katika mwili wa aliyeambukizwa unaweza **kusitiri** maambukizi hayo bila mhusika kuwa mgonjwa kutokana na sababu mbalimbali. Viini hivyo baadaye vinaweza kuwa hai tena na kumfanya mgonjwa kukumbwa na ugonjwa. Swala hili kwa kawaida hujitokeza wakati mgonjwa anapoambukizwa virusi vya Ukimwi. Virusi hivyo pia huongeza hatari ya ugonjwa kujitokeza baada ya maambukizi au pengine kujitokeza tena baada ya mgonjwa kupokea tiba ya kwanza.

Kulingana na utafiti, inakadiriwa kwamba mmoja kati ya wagonjwa wawili au watu wenye virusi vya Ukimwi watapata kifua kikuu wakati mmoja katika maisha yao. Inakadiriwa kwamba karibu asilimia 50 hadi 60 ya wagonjwa wenye maradhi ya kifua kikuu nchini Kenya pia wameambukizwa viini vya Ukimwi. Kwa upande mwingine, maradhi ya kifua kikuu hujitokeza kama kawaida kwa wagonjwa wenye virusi vya ukimwi. Kwa hivyo, wakati wa kushughulikia wagonjwa ni lazima pia wafanyiwe uchunguzi wa kubaini ikiwa wameambukizwa kifua kikuu.

Maswali

(a) Ipe taarifa uliyoisoma kichwa mwafaka

(b) Ni nini hasa kilichochangia kuongezeka sana kwa maradhi ya kifua kikuu?

(c) Kwa kifupi, eleza ni kwa nini ugonjwa wa Ukimwi ni hatari mwilini

(d) Ukimwi na kifua kikuu una uhusiano mkubwa, eleza uhusiano huu kulingnana na taarifa uliyoisoma

(e) Andika urefu wa neno 'Ukimwi"

(f) Eleza mambo mawili ambayo yametokana na utafiti

(g) Ni jambo lipi ambalo ni la kushangaza kuhusiana na kifua kikuu

(h) Andika maana ya msamiati ufuatao kama ulivyotumika katika kifungu hiki

(i) Kusitiri

(ii)Mwongo

(iii) Swala la dharura.

(iv)Viini

3. ***Soma makala yafuatayo kisha kisha ujibu maswali:-***

Waajiri wengi wanazilaumu taasisi za elimu kwa kukosa kutoa wafanya kazi wenye ujuzi tosha, hasa wa kiteknolojia za kisasa kama kutumia kompyuta kutenda kazi mbalimbali. Hali hii imekuwa ya kuhuzunisha sana.

Ujuzi wa kuweza kutumia Kompyuta unaweza kumfaa mwanafunzi hata anapokosa nafasi ya kujiunga na chuo kikuu kwa vile anaweza kuendelea na elimu yake kupitia kwa elimu mtandao. Pia anaweza kufanya utafiti wa kina kupitia intaneti na kwa njia hii akaimarisha elimu yake.

Mojawapo ya njia ya kuimarisha elimu kuhusu maswala ya teknolojia ni kuanzishwa kwa mikakati mipya ya kufunza. Somo la Kompyuta laweza kuimarika mashuleni endapo kwanza walimu watahamasishwa juu ya faida za ujuzi huu.

Kwa kutumia Kompyuta kufunza, walimu wanaweza kufunza madarasa kadhaa katika kipindi kimoja bila kulazimika kuyahudhuria. Hii itapunguza kiwango cha kazi kwa walimu kwa vile watapata muda wa kufanya utafiti mpana. Aidha, watapata habari na ufahamu zaidi wa mambo kwa kutumia mitambo ya Kompyuta kutoka kwenye intaneti, kupitia tovuti.

Hata hivyo mipango hii inakabiliwa na changamoto kama vile bei za juu za mitambo na vifaa vya Kompyuta, ukosefu wa miundo msingi itakayowezesha utumiaji wa mitambo hii na ukosefu wa walimu waliohitimu somo la Kompyuta.

Pia, kuna tatizo la ukosefu wa nguvu za umeme hasa maeneo ya mashambani; vile vile, katika maeneo yaya haya, wanafunzi na wazazi wengi huvichukulia somo la Kompyuta kuwa gumu na linalofaa wakaazi na wanafunzi kutoka maeneo ya mijini na linalofaa wakaazi muhimu kwao mashambani.

Maswali

(a) Ipe taarifa uliyoisoma anwani inayoifaa

(b) "Hali hii imekuwa ya kuhuzunisha." Ni hali gani inayozungumziwa katika aya ya 1?

(c) Ujuzi wa kutumia Kompyuta unaweza kumfaidi vipi mwanafunzi?

(d) Mikakati mipya ya kuimarisha elimu kuhusu maswala ya teknolojia inakabiliwa na vizingiti vipi?

(e) Taja manufaa **mawili** ambayo mwalimu anaweza kupata kutokana na ujuzi wa teknolojia ya Kompyuta

(f) Andika msamiati mwafaka zaidi kwa maneno yafuatayo:

(i) **Kompyuta**

(ii) **Intaneti**

4. UFAHAMU.

Soma taarifa ifuatayo kasha ujibu maswali.

Turipoguria nyumba mpya, tulimkuta paka. Rehema hakuingiwa na kicho maana namjua itikadi zake. Mara angesema kuwa huyo si paka ni pepo na kuwa nyumba ile halikaliki. Paka yule mara akataka kuitamalaki nyumba, kuiimgia mapana na marefu. Mimi tabia yangu simpendi paka. Kwa hakika sipendi kufuga fuga vinyama, hunitia dhiki sana nami huona navikutisha mashaka tu. Zaidi ya yote, paka hunichemuza.

Lakini tulipoingia tu akafanya mazoea na Rehema akawa kila aingiapo amwandama unyounyo naye akawa ni mzungumzi wake mkubwa. Utamsikia Rehema asema naye kama asemaye na mtu." Paka wewe u roho mno, uonacho wataka? Siku moja utakuja niangusha huishi kuniingia maguuni?"

Mimi huku nakereka. Kila nikimwambia Rehema amtupe huniambia; "leo nitamshika". Nikirudi yu papo. Hata nilipomsikia akinung'unika kuwa, "Mtu humchukuaje kiumbe akaenda akamtupa bure?", nikajua hana azma ya kumtoa mle nyumbani.

Hayo yasitoshe, kila usiku takriban alikuwa akija na genge wakatuhanikiza kwa vishindo vyao huko darini wakikimbizana na kupapurana tukawa nyumba nzima hatupati usono. ' mapenzi ya kipaka yana vituko!' Hata Rehema akawa anamwambia: "paka wewe nawe watia aibu. Huna haya hata kidogo. Uingie kwa watu, uwalie vyao, uwatilie na wanaume pia! Basi hata humstahi mwenye nyumba! Ndipo mwenyewe akawa hana jicho la kukushuhudia."

Ilikuwa sharuti nitafute mwenyewe tadubiri ya kumtolea mbali nduli yule. Kweli alikuwa nduli kwangu; mafua yakawa hayaniishi na pia zikawa zaingia ishara za pumu.

Nikafikiri nimwambie kuwa nimekwenda kutazamia nikaambiwa kuwa yule ni shetani amekuja kutudhuru kwa kujitia urafiki.

Nikaona hivi sivyo. Kuchezacheza na itikadi na hofu za mtu kwaweza kuleta hasara usiyoikadiria. Nikawaza. Ikanijia fikira kuwa paka huyu lazima ni wa watu waliokuwa wakikaa humu kabla hatujahamia sisi. Akafanya mazoea sana humu ama akaachwa papa hapa au akachukuliwa akakimbia. Nikawaambia wenyewe. Ikasadifu kuwa nilivyofikiri ndivyo ilivyokuwa. Wenyewe walikuwa washakata tamaa kuwa watampata tena paka wao.

a) Kwa nini msimulizi hakumpenda paka? (alama 4)
b) Eleza njia ambazo msimulizi alifikiri kuzitumia ili kumwondoa paka kutoka mle nyumbani. (alama 3)
Fafanua hatima ya kila mojawapo ya njia ulizotaja katika swali la (b) hapo juu. (alama 3)
c) "Rehema ni mtu mwenye itikadi"thibitisha kwa mujibu wa taarifa. (alama 2)
e) Ni nini kinachoonyesha kuwa rehema alimpenda paka huyo? (alama 1)
f) Eleza maana ya mafungu haya kama yalivyotumiwa taarifani. (alama 2)
(i) Hakuingiwa na kicho.
(ii) Tadibiri ya kumtolea mbali.

5.UFAHAMU

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali

Mzawa alikuwa mziwanda miongoni mwa ndugu zake wanne. Alipopigwa darubini, alionekana kuwa mwanagenzi ambaye falau angemakinika angefikia upeo wa ufanisi masomoni kwa kuwa na vipawa adimu vilivyofaa kuchochewa, kufukutwa, kurandiwa na kapigwa msasa. Nia ingekuwepo njia ingepatikana. Wala hakuwa peke yake. Kulikuwa na wengi kama yeye. Na kisiki kilichomkingamia kilikuwa kipi? Kisiki kilichokuwepo kilikuwa kwamba licha ya kuwa katika kidato cha tatu na mwenye umri wa miaka yapata kumi na sita, alikuwa mfano wa ajabu ya shingo kukataa kulala chini, hakukomaa. Na mtu ataitwa mtu vipi bila kukomaa? Wenzake darasani walimwita 'toto kuu' kwa kuwa japo alionekana katutumka, tena mlingoti, alidinda kukaramka. Nao utu mzima hufunzwa katika taasisi gani? Jawabu la swali hili lingalipatikana lingalimfaa sana Mzawa.

Na usidhani wasiokomaa ni waziwando tu, hata vifunguamimba na wanuna wao wote waweza kukomaa kutegemea misukumo, ari na mazingira yaliyo karibu nao. Mtoto azaliwapo, bongo lake huwa ombwe tupu na chochote kiingiacho humo huwa kama kinachoandikwa kwa wino usiofutika, hunata kama gundi. Ukomavu huanzia

hapa na mzazi akifanya waa katika maneno na vitendo afanyavyo kwa mtoto, huenda akachangia kwa kutokomaa kwake.

Mzawa hakuwa na umbu. Hii ilionyesha kuwa, kwa kuwa wazaziwe walikuwa wamejikopoa wana wanne wa jinsia moja, walimngojea mwana wa jinsia tofauti kwa hamu na ghamu. Si ajabu kuwa pindi alipozaliwa waliamua kufikisha uzazi hatima yake baada ya kupata walichokikamia. Msisimko uliowapata wazazi wa Mzawa ndio uliowapeleka kumtendekeza. Na ni kwa nini wazazi wengi huwa hawatosheki kamwe kwa kuwapata watoto wa jinsia moja tu? Si ajabu kuwaona wengine wakijifungua hata zaidi ya wana kumi, tena katika karne hii ya upangaji uzazi, lengo likiwa kusaka jinsia wasiyojaliwa kuipata. Sijui ni nani atakayeuganga ukongo huu.

Mama Mzawa alipofunga mkaja, walisitisha shughuli zao zote, wakawa wanasherehekea kwa vigelegele, wakikipakata kitoto chao kwa zamu zilizorembeshwa kwa mashairi ya sifa za utanashati wa mwanao kwa mahadhi mbalimbali yaliyotiwa udamisi ajabu. Msisimko kama huu lazima uwepo huwatokea wampatao mwanao wa kwanza na hasa waliolimatia kujikopoa, hivyo baba mtu akaamua hataitwa tena jongoo asiyeukwea mtungi na mama hataitwa tasa. Hili huzua hatari ya kumdekeza mwana, naye atadeka milele kama huyu Mzawa.

Wazazi wa Mzawa hawakumkomaza. Kila kuchao walimwita ‘mtoto’, naye akawa mtoto wa kweli hata akafikia kidato cha tatu. Yasemwa kuwa Mzawa alilikamata ziwa la mamaye hata akafikia darasa la tano. Haikuwa ajabu kumpata mamake akimsubiri njiani eti waziwa yanamwasha, naye mwanawe amekishika kilembe kadamnasi ya watu huko njiani, huku amepakatwa kiweoni. Kisha akishakinai kuama, angeelekwa kwa ubeleko hadi nyumbani alikomkuta babaye aliyemngojea kwa ilhamu na kwa nyimbo za kumuongoa hadi alale.

Hadi afike hapo alipokuwa sasa, Mzawa hakujua hata kunawa uso. Daima alioshwa na mvyele wake bila hata kuona soni kwa kuwa aliamini kuwa bado ni mtoto- mfikirie mtu aliyevunja ungo akioshwa na mamaye! Izara yafaa kumkumba, ila Mzawa alinyimwa soni. Ama ndiye aliyezua maneno, “waso haya wana mji wao?” Kama walisema avuliwaye nguo huchutama, ikawaje hata Mzawa avuliwa nguo na hata kukoshwa? Jitihada za nduguze kumkebehi na kumwambia ajitegemee na zile za majirani kuwasuta wazazi wa Mzawa ziliambulia patupu.

Hii sasa ni shule ya sita aliyosomea. Mzawa tangu aingize mguu wake katika shule ya upili. Kila aingiayo haimweki. Mara atasingizia kuwakosa wazazi wake, mara atalia eti chakula ni kigumu, atasema aona baridi akilala peke yake kwa kuzoea kulala mbavuni mwa wazae wake, homa ikimpata hulia kuwa hatunzwi, mwili haogi na hata

anaposhikiwa shokoa na wenzake hajui kunawa hata uso! Huyaacha matongo yakiwamulika watu. Naye hunuka fee! Mahali alalamo ungedhani ni makao ya beberu kwa mnuko. Harufu aliyotoa viatuni mwake ingesababisha pua kung'oka na mapafu kurudi. Alimradi Mzawa au "toto kuu," kama alivyobatizwa, alikuwa zaidi ya mtoto. Na ingawa ni mapema sana huyawaza haya, je, Mzawa atakomaa, atengenee, apate ajira, apate mbawaze arukie au atakuwa kinda milele? Atapata kufu yake hatimaye?

Wako wapi hawa vifungamimba, wanuna au waziwanda waliokomaa wawakomaze wawakomaze wasiokomaa? Ama wewe usomaye wasubiri kwenda likizoni kupakatwa na wazazio? Tabia zisizoafiki umri wa mtu huongonga, na wenye hekima walitufaa waliposema, "Mtoto akinyea kiweo hakikatwi," tutakiosha 'kiweo' chenyewe mtoto aadilishwe aadilike, aadibishwe aadibike.

MASWALI

(a) Yape makala haya anwani mwafaka. (alama 1)
(b) Eleza vile wazazi wa mzawa walivyochangia katika tabia yake (alama 3)
(c) Kwa nini shule mbalimbali hazikuweza kumweka Mzawa? (alama 4)
(d) Kwa kuitolea mifano, **taja aina nne** ya tamathali za usemi zilizotumika katika taarifa uliyoisoma. (alama 4)
(e) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika makala. (alama 3)

(i) Mziwanda –
(ii) Kukaramuka –
(iii) Waa-

6. UFAHAMU

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali.

Siku hizi kuna vitambaa vya kushonea nguo aina aina na vingine vingi vinaendelea kutengenezwa. Kuna vitambaa vya pamba, hariri, vya mnato, nailoni, sufi na vinginevyo. Kadhalika kuna mitindo na rangi za kila aina.

Kutambua kitambaa cha kushonea nguo si jambo rahisi. Uchaguzi huo ni sharti ufikiriwe kwa makini sana. Mnunuzi wa vitambaa vya nguo anapaswa kufahamu kwamba kuna vitambaa tofauti tofauti vyenye sifa tofauti tofauti. Kwa mfano, baadhi ya vitambaa hukwajuka rangi na kuwa vyeupe, vingine huchanika vinaposuguliwa, vingine hurudi vikifuliwa na vingine ni teketeke au nyong'onyevu ilhali vingine hukunjana vinapofuliwa. Baadhi havipigwi pasi, na havifuliwi kwa maji baridi, vingine hufuliwa kwa maji yenye joto kiasi.

Mnunuzi anapaswa kuzingatia sifa hizi zote pale anapochagua vitambaa vya nguo. Hata hivyo, ni vizuri kufahamu kwamba sio watu wote wanaozifahamu sifa zote muhimu za vitambaa; na wale wanaozijua baadhi za sifa hizi hawazijui zote.

Kuna njia kadhaa anazoweza kutumia mnunuzi kujulia sifa za vitambaa vya nguo. Mnunuzi, kwa mfano, anaweza kuwauliza wauzaji. Ni vizuri hata hivyo, kutahadhari na kuyapima maelezo yanayotolewa kwa uangalifu. Ingawa chini ya kifungu cha sheria cha maelezo ya kibiashara wauzaji wanapaswa kutoa habari sahihi kuhusu bidhaa zao, si wote wanaosema ukweli. Hii ni kwa sababu wengine huhofia kwamba wakitoa habari sahihi huenda wakakosa wateja wa kununua bidhaa zao.

Njia nyingine ambayo kwayo mnunuzi anaweza kujulia habari za vitambaa ni kwa kuangalia maelezo yanayopatikana kwenye vibandiko au vijikaratasi vyenye maelezo. Kwa mujibu wa sheria za nchi nyingi vibandiko vya aina hiyo vinapaswa kuwa sahihi na kutoa habari zisizo sahihi ni kosa linaloweza kumfanya mtengenezaji kuadhibiwa. Maelezo yanayopatikana kwenye vibandiko hivyo ni muhimu kwa sababu hutoa maelezo muhimu kuhusu aina ya vitambaa, namna vinavyoweza kufuliwa na kama vinapaswa kupigwa pasi au la miongoni mwa mambo mengine.

Mtu anaweza kujua aina ya kitambaa pia ikiwa ana ujuzi wa kushika au " kuhisi ". Mtu anaweza kushika kitambaa kwa utaratibu na kukadiria kama kinakunjanakunjana au la. Hata hivyo, ni muhimu kufahamu kwamba sio wauzaji wote ambao wanapenda vitambaa vyao vishikweshikwe kwani vikishikwa sana huishia kuwa vichafu na kukosa wanunuzi.

Baada ya uchaguzi bora wa kitambaa, uamuzi wa kama mtu fulani atanunua kitambaa kizuri au la ni
bei nafuu. Ni vizuri kutafuta vitambaa vizuri na visivyo vya bei ghali. Kufanya hivyo kutamsaidia
mnunuzi kutotumia pesa ambazo angetumia kufanyia mambo mengine kununulia nguo tu.

Maswali

a) Toa kichwa mwafaka kwa taarifa hii. (alama 1)

b) **Mwandishi ana maana gani anaposema:** (alama 3)

i) Vitambaa vya aina aina

ii) Baadhi ya vitambaa hukwajuka au huchujuka rangi

iii) Vingine hurudi vikifuliwa

c) Taja njia tatu zilizotajwa na mwandishi zinazomsaidia mnunuzi kuchagua kitambaa bora (alama 6)

d) Taja aina nne ya vitambaa vilivyotajwa na mwandishi katika taarifa. (alama 2)

e) Je, baada ya kuchagua kitambaa unachotaka, ununuzi wa kitambaa hicho utategemea nini ? (alama 3)

7.UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma tarifa hii kisha ujibu maswali.

Asifuye mvua imemnyea. Huu ni msemo wenye hakika isiopingika, na kutilia shaka ni sawa na kudai jua linaweza kubadilika na kuchomozea upande magharibi badala ya mashariki.Huu ndio ukweli uliodhihirika juzi katika vyombo vyetu vya magazeti.

Lisemwalo lipo, na kama halipo li njiani.Waama, pafukapo moshi pana moto. Mwanafunzi mmoja wa kike kwa jina P.N. katika chuo kikuu kimojawapo nchini alishangaza umma wa Kenya na ulimwengu kwa jumla alipodai kuwaambukiza wanafunzi wenzake wa kiume mia moja na ishirini na wanne virusi vya ukimwi.

Kisa na maana? Aliambukizwa ukimwi na mwanafunzi mwenzake aliyekuwa akifanya majaribio ya ualimu katika shule yao ya upili. Baada ya kushawishika sana alijuana naye kimwili, na matokeo yakawa kifo ambacho sasa alikuwa anawagawia wenzake.

Kisa kama hiki kinachangia kueleza kina kirefu cha kutamauka na upweke ambao maisha ya waja wengi yameingia kiasi cha kuwaacha wanyama ijapo wanaenda kwa miguu miwili bado. Katika mojawapo ya mafunzo ya kidini ambayo padre alinifunza mimi na wanafunzi wenzangu, tuliambiwa kisasi ni chake Mola, sisi waja wetu ni kushukuru tu. .Mbona basi mwanafunzi kama huyu kutaka kulipiza?

Ima fa ima, na waswahili husema, “mlaumu nunda na kuku pia”.Huyu mwanafunzi hawezi kuachiwa atende alivyotenda. Aliyekula naye raha alikuwa mtu aliyefahamika vizuri sana kwake. Isitoshe, huenda wakati huo alikosana na mama na baba kulala nje. Huenda alikosana na ndugu zake kwa kuepa nyumbani usiku wa manane kwenda kumwona huyu kalameni. Huenda alikosana na mwalimu wake kwa sababu kiburi kilianza kuingia. Kwa vyovyote vile, alikula raha na hastahili kuwaadhibu watu wasio na hatia kufidia makosa yake. Je, kama yeye na huyo jamaa wasingekuwa na ukimwi, raha kiasi gani wangezila hadi leo?

Jamii na watu wote kwa jumla hawana budi basi kulaani vitendo vya P.N. vya kuambukiza wanafunzi wenzake virusi huku akijua. Hili kosa ambalo linastahili adhabu ya kifo. Dawa ya moto ni moto ni adhabu inastahili kuchukuliwa haraka ili P.N. ambaye tayari amekiri hatia, atiwe nguvuni na adhabu itolewe.

Barua ya PN inafafanua jambo jingine sugu. Kwamba kiwango cha maadili katika vyuo vyetu kimezorota kiasi cha kufanyiana unyama usiosemeka.Vijana wengi siku hizi wanashiriki tendo la ndoa bila haya. Huu upotofu wa maadili katika jamii wapaswa kushutumiwa na wote. P..N. hana sababu yoyote ya kibinadamu, kidini au kitu chochote kile kudai haki kwa uovu huo wake.

Maswali

1. **Taja** kichwa mwafaka kwa makala haya. (alama 2)
2. Katika aya mbili za kwanza, mwandishi anamlaumu mwanafunzi kwa kosa gani? (alama 2)
3. **Eleza** chanzo cha tabia za P.N. (alama 2)
4. Mwandishi wa taarifa hii anataka P.N. achukuliwe hatua gani? Kwa nini? (alama 4)
5. Barua ya P.N. bila shaka imeonyesha uvumbuzi mpya. **Utaje** (alama 2)
6. **Eleza** maana ya vifungu hivi kama vilivyotumiwa katika taarifa: (alama 3)

(a) Kina kirefu cha kutamauka

(b) Ima fa ima

Kufudia makosa yake

8.UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma makala yafutayo kisha ujibu maswali

Limeibuka suala kwamba polisi waliokuwa wakiongoza mashtaka mahakamani sasa watakuwa chini ya himaya ya mkuu wa sheria wala si kamishina wa polisi. Ni hatua iliyo na mashiko katika utekelezaji na usimamizi wa sheria.

Hatua hiyo itasaidia kuhakikisha kwamba washtakiwa watapata haki kamili na kuzuia visa ambapo polisi wakati mwingine walikuwa wakiwasingizia washtakiwa madai ya uongo na kisha kuwatolea mashtaka.

Polisi hawapaswi kutekeleza majukumu fulani katika maongozi ya sheria kwa kuruhusiwa kuwatia nguvuni washtakiwa, kuwatayarishia mashtaka na halafu kuwafikisha mahakamani.

Maofisa husika sharti wafunzwe upya kuongoza mashtaka kuambatana na sheria, wala si kanuni za polisi wanaoongoza mashtaka, wawe mawakili waliosomea wanasheria ipasavyo sawa na mawakili hao wengine. Hali hii itazuia visa ambapo wakili huwa anafahamu sheria kuliko kiongozi wa mashtaka.

Mawakili zaidi wa umma wafaa kutengewa washtakiwa wasio na pesa za kuwalipa mawakili wa kibinafsi kuwatetea.

Hatua hizo zitaharakisha kesi zirundikanazo mahakamani na pia kupunguza idadi ya washtakiwa wanaowekwa rumande kutokana na hitilafu za kisheria.

Maswali

a) Yape makala anwani mwafaka Alama 1

b) Utekelezaji wa sheria mahakamani umetiwa sura mpya . Fafanua kwa mujibu wa makala. Alama 2

c) Dhihirisha kuwa washtakiwa nchini Kenya wamekuwa wakikosa haki.Alama 2

d) Shughuli za mahakama na utekelezaji sheria zahitaji kuboreshwa. Eleza.Alama 3

e) (i) Orodhesha majukumu ambayo polisi hawafai kuyatekeleza kisheria.Alama 3

(ii) Eleza sababu muhimu inayowakataza polisi kutekeleza majukumu uliyoyaorodhesha katika sehemu ya e (i) Alama 1

f) Eleza maana :- Alama 3

i) Kuwatia nguvuni

ii) himaya

iii) rumande

9.UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma kifungu kifuatacho halafu ujibu maswali uliyoulizwa

Tsunami, tetemeko la ardhi baharini, iliyotokea Desemba mwaka 2004 katika bara la Asia ilikuwa na athari kubwa sana. Watu wasiopungua 170,000 walipoteza maisha yao kutokana na mawimbi yaliyotufulia na tsunami hiyo katika Bahari ya Hindi. Madhara na maafa hayo yalitanda hadi maeneo ya mbali kama upwa wa Afrika Mashariki ulio na umbali wa takribani kilometa 7,000 kutoka kitovu kikuu cha tsunami hiyo. Janga hili limeibua mjadala kuhusu madhara yanayotokana na nguvu za kimaumbile. Nguvu za kimaumbile zina uwezo wa kuzua majanga yasiyoweza kutarajiwa. Mlima wa volkeno uliotulia unaweza kuvuvumka na kutapakaza zaha ambayo inaweza kuua maelfu ya watu kama ilivyotokea huko nchini Kongo.

Majanga ya kimaumbile huweza kusababisha maafa, misiba na tanzia isiyokuwa na mshabaha. Sio rahisi kuweza kutasawari akilini kiwango cha madhara ya majanga haya hadi yanapotokea. Baadhi ya majanga ya kimaumbile ni kama vimbunga vya vumbi, zilizala, mafuriko, tufani, radi, ukame na hata moto.

Licha ya kuwa binadamu hawana uwezo wa kuzuia kutokea kwake, zipo hatua ambazo zinaweza kuchukuliwa. Kwa mfano, yapo maeneo ambako kutokana na historia ni rahisi kujua ni majanga yepi ambayo huweza kutokea. Kuna maeneo ambako mafuriko hutokea kila zinaponyesha mvua za mvo. Jamii inayojikuta katika mazingira hayo inapaswa kujua ni hatua zipi za kuchukua. Mathalan ujenzi wa matuta, kuhimiza wakazi kusakini katika maeneo ya juu, kuwepo na huduma za dharura za kupambana na maradhi yanayochimbukana na ungi wa maji na kadhalika. Vivyo hivyo na ukame. Ni muhali kuweza kujua ukame utatokea lini. Hata hivyo, jamii inaweza kuchukua hatua fulani ambazo zinachangia kwenye ukame kamaukataji holela wa miti. Uchimbaji wa chemchemi ni njia nyingine inayoweza kutumiwa hasa kuhakikisha kuwa taraa ukame utazuka, watu hawataathirika kutokana na kuyakosa maji ya kutumia.

Wataalamu wameafikiana sasa kuwa baada ya tsunami iliyotokea lazima uwepo mfumo madhubuti wa kuweza kuudodosa mtikisiko wa ardhi ambao hutokea kwa muda kabla ya tetemeko lenyewe. Kwa njia hii watu wataweza kuonywa mapema na labda hasara kama iliyotokea kupunguzwa.

Maswali

(a) Toa kichwa mwafaka kwa makala haya. (Alama 2)

(b) Ni nini maana ya tsunami? (Alama 2)

(c) Ni lipi lililokuwa tokeo kuu la tsunami? (Alama 2)

(d) Eleza hatua zozote nne anazoweza kuzichukua binadamu kupambana na majanga ya kimaumbile. (Alama 4)

(e) Taja methali inayoweza kuufumbata ujumbe wa kifungu hiki. (Alama 2)

(f) **Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumiwa katika kifungu hiki.**(Alama3)

(a) Kuvuvumka

(b) Kutasawari akilini

(c) Mvua za mvo

10.UFAHAMU

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali yanayofuatia.

Teknolojia mpya ni tawi la maarifa linalohusiana na sayansi kwa upande mmoja na uhandisi (uinjinia) kwa upande mwingine. Sayansi ni elimu inayotokana na uchunguzi na majaribio katika maabara nao uhandisi ni ujuzi wa kuunda mitambo. Maarifa ya sayansi yanapotumiwa kutengeneza vitu viwandani, hali hii inakuwa teknolojia.

Zao mojawapo la teknolojia mpya ni simu tamba. Watu vijijini sasa wanawasiliana na jamaa zao walio mbali. Akina nyanya wanapopanda njugu, kupalilia migomba, kukama ngamia au kukuna nazi, wanaweza kuzunguuza na wajukuu zao walio uingereza, uchina au kwingine kule.

Hakuna mahali ambapo hapajafikwa na teknolojia mpya. Tukitembelea baadhi ya nyumba tutaona vifaaa kama vile tanuri la miale au mikrowevu ambalo linapika maharagwe yakaiva kwa dakika chache tu. Majokofu nayo yanatusaidia kuhifadhi vyakula bila kuharibika. Hata maiti na mizoga inaweza kuhifadhiwa kwa miaka mingi kwa ajili ya utafiti bila kuoza katika ufuo au mochari.

Kwa upande wa kilimo, teknolojia imefanya makubwa. La kustaajabisha ni mtu mmoja kulima eneo kubwa la shamba kwa trekta halafu akapanda kwa tandazi, akanyunyizia dawa kukausha magugu, akavuna na kukoboa mahindi akiwaa peke yake. Siku hizi inawezekana kukuza mimea na kufuga wanyama wanaokomaa kwa muda mfupi na kutoa mazao maradufu kwa sababu ya teknologia mpya.

Teknolojia hii imewezesha watu kuvumbua aina nyingi za nishati. Badala ya kutegemea umeme unaotokana na maji tu, sasa watu wanatumia mvuke, nguvu za upepo na nishati ya jua kupata umeme. Kwa sababu hii, hata mababu zetu vijijini wanatazama televisheni bila shida wala wahka.

Kwa upande mwingine, teknolojia ina madhara yake. Kwa mfano, uundaji wa silaha kali unaendelea kuwaangamiza watu wengi. Mabomu ya kitonoradi yaliyoangushwa

Hiroshima na Nagasaki Japan mwaka 1945 ni zao la kisayansi. Haya yaliwaua watu wengi na madhara yake bado yanadhihirika hata leo katika maumbile ya watoto wanaozaliwa na upungufu. Tena magaidi na wahalifu wa kimataifa wanatumia teknolojia mpya kuimarisha mbinu zao za kutenda maovu. Isitoshe, inawezekana kutumia teknolojia kuagizia benki kutuma pesa nje ya nchi ya bila mwenye hazina kujua.

Wahalifu wanaweza kusikiza mawasiliano ya watu kwa simu hata ikiwa ni baina ya polisi. Kisha matatizo mengi ya kiafya yasemekana yanatokana na vyakula vilivyokuzwa kutumia teknolojia mpya.

Katika usafiri, kuna gari moshi lenye kutumia stima badala ya makaa. Hili ni zao la teknolojia mpya vile vile. Ingawa mwendo wake ni wa kasi, kasi hiyo na stima huweza kusababisha ajali mbaya mno.

Ingawa madhara yapo lakini manufaa ya teknolojia ni mengi zaidi kuliko madhara yenyewe. Faida ni kuwa teknolojia hurahisisha shughuli za watu kama vile kufua na kusafiri. Pia hufanya matokeo ya shughuli kuwa bora zaidi. Kazi iliyopigwa chapa kwa kompyuta huwa safi na bora. Vile vile, vitu vinavyotengenezwa siku hizi ni vidogo na vyepesi lakini bora zaidi. Tukichukua mfano wa magari tunaona kuwa ni madogo lakini yenye muundo wa kuvutia. Tatizo tu ni ile kasi kubwa ambayo ni moja ya mambo yanayosababisha ajali nyingi.

Gharama ya vitu vinavyotengenezwa kutumia teknolojia mpya ni nafuu. Teknolojia hii inatumia malighafi ya kisasa na hivyo kuhifadhi madini yetu. Pia huunda vitu ambavyo matumizi yake yanadhuru mazingira.

Tusisahau kuwa hata hapa kwetu matekinia wa 'jua kali' wanapiga hatua. Wanajitahidi usiku na mchana kuunda vitu vya kutuuzia kwa gharama nafuu. Mitambo ya kusukuma maji sasa inapatikana. Vyombo vya kusafirisha mizigo, vifaa vya kunyunyizia maji, tanuri ya kuoka inayohifadhi nishati na vingine vingi, sasa vinaundwa ili kuimarisha sekta hii. Ikiimarika, Kenya inaweza kuwa nchi yenye uwezo wa viwanda.

Maswali

Eleza umuhimu wa teknolojia mpya kwa zaraa (alama 2)

"Kwa hakika uhandisi umepiga hatua." **Thibitisha** kauli hii kulingana na taarifa. (alama 2)

Unga mkono kauli kwamba hakuna mahali ambapo hapajafikiwa na teknolojia. (alama 2)

Uvumbuzi wa teknolojia **umeisaidiaje** ulimwengu kupunguza gharama ya uzalishaji wa bidhaa? (alama 3)

Taja athari zozote mbili za kughasi za uvumbuzi. (alama 2)

Eleza jinsi uvumbuzi umeibuka na anasa ya kipekee. (alama 2)

Eleza maana za maneno haya jinsi yalivyotumiwa katika kifungu. (alama 2)

Malighafi
Matekinia

11.UFAHAMU

Bi mwenyekiti , wataalamu wa lugha, waamuzi na washiriki waliojumuika kwenye mdahalo, mabibi na mabwana. Si vema niwapotezee wakati wenu kutetea mjadala kwa madhumuni ya kuteta tu. Sijaja hapa kupiga makelele mithili ya mbwa mdomo wazi (makofi). Nimefika hapa kuwaandalia hoja madhubuti zitokanazo na kina cha mawazo na maoni murua moyoni mwangu. Mada ya mjadala inasema kuwa Kiswahili inatosheleza matakwa yote kimawasiliano.

Bi mwenyekiti, Swali tunalopaswa kujiulizwa ni, Je, mawasiliano ni nini? Fafanuzi mbalimali
zimetolewa. Aidha wavumbuzi wa kisayansi / kiteknolojia wameasisi mbinu za kisasa zinazorahihisha
mawasiliano na kuufanya ulimwengu kuwa kama kijiji. Tukijikita kwenye muktadha wa mjadala huu, twaweza tukaafiki kwamba mawasiliano ni kupasha ujumbe namna unavyoeleweka na mpokezi. Hivyo ni kusema kwamba mja aweza akatumia lugha, ishara au alama kumfikishia mwenzake ujumbe uliokusudiwa. Pindi mpokezi akosapo ufahamu wa jambo linaloangaziwa, basi hapo mawasiliano yatakuwa <u>muhali.</u>

Mawasiliano huwezesha makabila mbalimbali kutangamana huku yakiendeleza biashara. Maazimio na
miradi ya taifa yaweza kusambazwa kotekote kwa Kiswahili kupitia radio, magazeti na runinga. Huu ni ukweli wa wazi usiopingika. Kiswahili bila shaka, chajitosheleza kimawasiliano.

Bi mwenyekiti, niliyoyadokeza yana <u>ithibati.</u> Naomba kutajiwa muktadha wowote, si nyumbani, si ofisini, si kanisani ambamo mawasiliano kwa Kiswahili yangekwama. Duru za kuaminika zashikilia kuwa mtaalamu wa tarakilishi ulimwenguni, Bill Gates, ameunda mitambo itumiayo misamiati na lugha ya Kiswahili. Ajabu!

Bi mwenyekiti, hawa wapinzani wana upungufu mmoja, nao ni <u>yamkini</u> hawajimudu katika lugha ya
Kiswahili. Wanatumia upungufu wao huo dhidi ya mjadala unaojitetea wenyewe. Mmoja wa wanenaji
amejikanganya na kujipinga kwa kusema, “mwacha mila ni mtumwa.” Kauli hii inazidi kuthibitisha kuwa Kiswahili kina ukwasi wa kutosheleza mawasiliano. Wapinzani wangekuwa weledi wa Kiswahili wangegundua kuwa usemi huu unaafikiana na mjadala (makofi). Ama kwa kweli fumbo mfumbie mjinga, mwerevu atalifumbua! Aidha

uneni usisitizao kuwa “Alalaye usimwamshe, ukimwamsha utalala wewe” unao mashiko. Bi mwenyekiti, tamati nimefika nikiwasihi wenzangu wasisite kuvuka sakafu ili tuufanikishe mjadala. Asanteni.

a) Upande wa upinzani ulishikilia mada ipi? (alama 1)

b) Msemaji wa upinzani amejikanganya anapotumia msemo: “Mwacha mila ni mtumwa .” Fafanua. (alama 2)

c) Mwandishi anasema, “Alalaye usimwamshe ukimwamsha utalala wewe.” Thibitisha ukirejelea muktadha wa hotuba uliyoisoma. (alama 4)

d) Kunapatikana shangwe (makofi) zaidi ya mara moja katika taarifa. Eleza chanzo cha shangwe hizo. (alama 2)

e) Mbali na mbinu za mawasiliano zilizozungumziwa katika taarifa, zitaje mbinu nyingine za kisasa ambazo zimerahisesha mawasilano. (alama3)

f) Ukirejelea kifungu, eleza maana ya msamiati huu:

Yamkini----------

Ithibati----------

Muhali----------

12.UFAHAMU:

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali:

Mwangeka Mwachoni alizaliwa mwaka wa 1930 katika tarafa ya Mwanda, Wilaya ya Taita-Taveta. Angalikuwa hai leo bila shaka angalikuwa mmoja wa watu mashuhuri wenye kuheshimiwa kwa ujasiri wao.

Mwangeka alipata taabu mno utotoni wake kwa sababu ya malezi ya shida ya wazazi wake ambao walishindwa hata kumpeleka shule. Juu ya hivyo aliweza kuinuka na kuwa kijana mahiri sana tena mkakamavu na mchanga-mfu. Alikuwa akiwatii wazazi wake na kuwaenzi. Alijitwika jukumu la kuiangalia ile milki yao ndogo waliyokuwa nayo na kuwatumikia bila kinyongo. Ustadi aliokuwa nao Mwangeka umeweka kumbukumbu ya vitendo vya ushujaa wake wakati angali ni mdogo. Wakati huo, kila siku alikuwa akichunga ng'ombe wa baba yake milimani kulikokuwa na hatari za kila namna za wanyama wa mwitu. Siku moja alipowapeleka ng'ombe wao malishoni aliwaona simba wawili katika mlima Vuma waliotaka kuwashambulia wale ng'ombe. Mwangeka alipambana nao kwa uta na mshale na akaweza kuwaua. Hapo ndipo sifa zake za ujasiri ziliposambaa Taita nzima.

Mwangeka alikuwa mtu mwenye hekima na busara nyingi na alikuwa mwenye maarifa ya mambo mengi ya ajabu. Mojawapo ya mambo aliyoyajua ni vipi kajipinga na kujihami na shari za maadni wasiweze kumwona au kumjua alipo na hali yeye

amewakabili na kuwatazama. Basi alipofika umri wa miaka ishirini na tano alianza kuwa mashuhuri na sifa zake zilizagaa kila mahali. Wakati huo alikuwa amekwisha oa. Alimwoa mwanamke aitwaye Magema, bibi ambaye mwanzo wa kuolewa alionyesha hubo nyingi kwa mumewe. Lakini baada ya miaka michache alianza kubadilika hulka na kuwa na umbeya na udadisi mwingi. Kila mara alikuwa akimsaili mumewe kuhusu ushujaa wake na mengi mengine yasiyostahili kuulizwa, bali mradi aelezwe tu. Alikuwa akistaajabu kumwona mumewe akiweza kuishi msituni kwa muda wa mwezi mzima bila chakula, na vile alivyoweza kwenda kwa miguu kutoka Kasigau mpaka Mwanda, mwendo wa kilomita mia mbili, bila kuchoka. Pia, ilikuwa ikistaajabisha vile alivyoweza kupotea asionekane na maadui zake (ambao wakati huo walikuwa ni wazungu) akiwacha nyuma kivuli chake ambacho ndicho kikiwashambulia na kuwaua maadui hao.

Siku moja bibi alimbembeleza sana mumewe amweleze maarifa na miujiza atumiayo, lakini Mwangeka alikataa kabisa kumdokezea habari hiyo. Mwishowe kero lilizidi na Mwangeka hakuweza tena kumkatalia.

Aliona heri amweleze lakini alimkanya asiweze zabizabina na kumweleza mtu yeyote, kwani hiyo ilikuwa siri yake. Akitoa siri hiyo kumwambia mtu, maisha yake yatakuwa hatarini, mahasimu zake wakikipiga kivuli chake.

Mwangeka alifanya kazi kubwa katika kuupigania uhuru wa Kenya. Aliwafukuza wazungu na kuwaua wengi. Huu ndio wakati ambapo Taita, na Kenya kwa jumla, ilipomtambua Mwangeka kuwa ni kiongozi asiye na kicho, aliyejitolea maisha yake yote kwa ajili ya nchi yake. Yeye ndiye aliyekianzisha chama cha vijana wa kitaita kilichopigania usawa wa wataita. Alitembelea sehemu nyingi za Kenya na akakutana na Jemadari Dedan Kimathi, mmoja wa viongozi wa Mau Mau, wapiganaji wa vita vya uhuru. Viongozi hao wawili walizungumza na kushauriana namna ya kupambana na taabu zilizo wakabili na wakaahidiana kwamba watakuwa wakitembeleana mara kwa mara.

Huku nyuma nyumbani kwa Mwangeka mambo hayakuwa mema kama alivyofikiria. Baada ya yeye kuondoka wazungu wawili walifika na kumbembeleza mkewe awaeleze jinsi Mwangeka alivyokuwa akifanya. Kwanza mkewe alikataa kuwaeleza lakini baada ya kupewa gunia moja la mchele na shilingi kumi pamoja na kuahidiwa mambo mema kadha siku za mbele, aliwaeleza siri zake zote!

Ilikuwa usiku, tarehe 23 Machi 1966, Mwangeka alipoonekana amelala juu ya jabali kubwa, maiti, kiwiliwili chake kiasi cha maili tatu hivi kutoka kivuli chake.

(a) Kisa gani kilimfanya Mwangeka kusifiwa kwa ujasiri katika Taita? (alama 2)

(b) Eleza sifa moja ya ajabu ya Mwangeka ambayo ilikuwa ikiwakanganya maadui zake. (alama 2)

(c) Eleza mabadiliko ya tabia ya mke wa Mwangeka. (alama 3)

(d) Eleza sifa za Mwangeka zisizopungua tano. (alama 3)

(e) Wale wazungu wawili walifanya nini hata Mwangeka mwishowe akauawa?(alama 2)

(f) Mwangeka alipokufa alikuwa kijana au mzee? Toa sababu. (alama 2)

(g) Eleza maana ya maneno yafuatayo kwa namna yalivyotumika katika taarifa.(alama 6)

(i) Mahiri: _____

(ii) Bila kinyongo: _____

(iii) Hulka: _____

(iv) Mahasimu: _____

(v) Akijitwika jukumu: _____

(vi) Akimsaili: _____

13.Soma kifungu kifuatcho kisha ujibu maswali.

Takwimu ambazo zimetolewa na shirika la kazi la kimataifa (ILO) zinaonyesha kuwa ulanguzi wa watoto umetangaa hususan katika mataifa yanayoendelea. Ipo tumbi ya sababu za kuelezea kwa nini biashara hii imeshamiri.

Athari mojawapo ya utandawazi ni kuunda mtandao mpana ulimwenguni. Mtamdao huo unaweza kutumiwa kwa njia chanya au njia hasi. Njia chanya ni zile zinazokiliwa kuwafaidi wanajamii kwa kuendeleza ubinadamu na kuboresha hali ya maisha kiuchumi, kisiasa na kitamaduni. Maarifa yanayosambazwa huweza kuwa chachu ya kuumua ari ya maendeleo, elimu na mafanikio katika mataifa mengi ulirnwenguni. Njia hasi ni zile ambazo maarubu yake ni kuwanufaisha wachache huku zikiwahasiri wengi.

Kuwepo kwa mtandao kunawapa wenye nia tule kama usafirishaji na ulanguzi wa watoto fursa ya kuzitosheleza hawaa zao. Wanaoshiriki katika biashara hii huongozwa na pashau ya utajiri. Hawachelei kuwalangua watoto wanaochimbukia mataifa ya kimaskini huko ughaibuni wanakozongomezwa kwenye madanguro kufanyishwa kazi za sulubu na za kitopasi na kuishi maisha duni.

Asilimia kubwa ya watoto hurubuniwa kwa ahadi ghushi za kujiendeleza kimasomo. Wengine huuzwa kutokana na msaada wa jamaa zao wanaotovukwa na utu na kuwa mawakala katika amali hii ya kusikitisha. Biashara hii huweza kusahilishwa kwa kuwepo kwa mfumo fisadi wa kisheria, msambaratiko wa muundo wa jamaa na ubinafsi wa kijamii.

Ipo haja kubwa ya ushirikiano wa mataifa alkulihali kuikomesha biashara hii haramu. Jamii ya ulimwengu isipofanya hivi, itakuwa imekitia kizazi kitanzi na kuitumbukiza kesho yake kwenye matatizo kathiri. "

Maswali

a) Ni kwajinsi gani utandawazi umechangia katika biashara ya ulanguzi wa watoto?

(alama 2)

b) Mwandishi wa kifungu anapendekeza hatua zipi kusuluhisha tatizo la ulanguzi wa watoto?

c) Elezajinsi watoto wanaolanguliwa wanavyoishi huko ughaibuni. (alama 3)

d) Kulingana na muktadha, kifungu "chachu ya kuumua ari ya maendeleo" kina maana gani? (alama 2)

e) Jamii isiyosuluhisha tatizo la ulanguzi wa watoto itakuwa na hatima gani? (alama 3)

f) Eleza maana ya

i) maarubu ii) pashau (alama 2)

14.

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali

Kuna aina kuu za hisia zinazotawala na kuongoza maisha ya mwanadamu: kuona,kusikia, kugusa, kuonja na kunusa. Ni vigumu kusema ni hisia gani muhimu kuzidi nyingine ingawa ni dhahiri athari kubwa humuangukia mahuluku asiyeweza kuona. Inasemekana kuwa mishipa ya fahamu inayounga ubongo na viwambo vya masikio. Na katika maisha na nyendo za kila siku kuona hupewa uzito mkubwa **mighairi ya kusikia**. Pengine bad sio ajabu, kama itakavyobainika punde baadaye, kuwa kazi nyingi za fasihi andishi zimeelemea mno katika hisia hii kana kwamba zile nyingine kuu hazipo kabisa. Hakika hili ni kosa. Maana kusikia, kugusa, kuonja na kunusa nako ndiko humkamilisha mwanadamu aweze kuyafaidi maisha yake. Na hata mbele ya sheria, ushahidi huweza kutolewa mintaarafu ya kusikia, kugusa kuonja na kunusa alimradi shahidi awe amesikia,kugusa, kuonja, au kunusa mwenyewe. Ushahidi wa kuambiwa haukubaliwi.

Kwa hiyyo basi kazi ya sanaa ambayo itazituma fikira za msomaji zihisi kuona, kusikj a, kuonj a, kugusa, na kunusa matendio na mazingira yanayosimuliwa humpeleka msomaj i huyo katika rnipaka na nyanj a za j uu za ufahamu na furaha.

Kila hisia ina umuhimu wake kutokana na mazingira ya tukio linalohusika au kusimuliwa. Maana kazi zote za sanaa hutokana na matendo na rnaisha ya watu ambao katika matukio, visa na mazingira yao hutumia hisia zao zote tano ama kwa pamoja au kwa nyakati mbalimbali. Ili basi msomaji aweze kupata mandhari kamili, na hata yeye mwenyewe ashiriki katika matukio yenyewe kwa kuchukia, kuonea

huruma, n.k., muhimu, kabla ya yote, apate hisia zote hizo tano. Kazi ya sanaa inayojihusisha na hisia mojatu au mbili huwa **muflisi kisanii** kwa vile inashindwa kuwasilisha mandhari za hali ha|lisi kwa msomaji. Je, mara ngapi nyoyo zetu husononeka au kuripukwa kwa rnaya kwa sababu ya sauti ndogo tu ya ndege aliaye pekee nyikani, au nyimbo ya zamani? Sauti ya ndege huweza kuleta majonzi ya miaka mingi mno ya utotoni wakati ambapo mtu alifiwa na *mzazi,* ndugu, j amaa, au sahibu wake. Kadhalika nyimbo ya kale huweza kuchimbua ashiki ya zamani baina ya wapenzi, au kutonesha **jeraha la masaibu** na madhila yaliyopita. Na wala sio nyimbo na sauti ya ndege tu, pengine hata harufii ya maua huwa na nguvu za kumbukumbu kubwa mno.

Licha ya yote hayo, iriatumizi ya hisia nyingi yanazidia kujenga mandhari kamili ya tukio katika akili ya msomaji. Mathalan badala ya kuelezwa tu kuwa paliandaliwa chakula kizuri, msomaji anaelezwa vitu ambavyo vimeandaliwa pamoja na harufu yake. Au badala ya kuambiwa mtu fulani alikuwa na wajihi wa kutisha, huelezwa na kuelewa vyema zaidi kwa kuainishia jinsi pua, macho, rangi, nywele, mdomo na meno ya mtu huyo yalivyo. Na hivyo hivyo kwa mifano mingine kadha wa kadha kama vile hasira na ucheshi. Kutokana na maelezo ya kutosha ya hisia msomaji huweza **kuinuashiki janabi**, au akadondokwa na ute kutamani chakula ambacho hakipo mbele yake.

Na sio hivyo tu. Hisia zinazotumiwa huweza kumfanya msomaji atafakari zaidi. Ataweza kufikia uamuzi kuhusu picha zinazochorwa kutokana na hisia mbalimbali na wala sio kauli za mkatomkato za mwandishi kama ilivyogusiwa hapo juu. Kauli za mkatomkato sio tu hudumaza sanaa, bali pia hudhalilisha hata akili ya msomaji: kwani **umbuji** wa mwandishi ni pamoja na kufanya matendo na mazingira anayoyasimulia yawasilishe na kuwakilisha fikira za wahusika wake na hata zake mwenyewe.

Hivyo ni dhahiri kuwa hisia humsaidia msomaj i kuzama katika matendo na kuelewa fikra za mwandishi mwenyewe, asilinamakazi yake, kuwadadisinakuwaelewa wahusika wenyewe,n.k.

<u>Maswali</u>

a) Taja na ueleze uwanja ambao hutilia mkazo hisia zote (alama3)

b) Kwa mujibu wa kifungu hiki,ni nini matokeo ya kusisitiza hisia ya kuona katika fasihi andishi? (alama2)

c) i) Mwandishi ana maonigani kuhusu kazi nzuriya sanaa. (alamal) ii) Maoni hayo yana umuhimu gani? (alama4)

d) Eleza maana ya maneno haya kama yalivyotumiwa katika kifungu ulichosoma

i) muflisi kisanii.....

ii) jereha la masaibu.....

iii) kumuashiki janabi.....

iv) umbuji..... (alama 4)

For Marking Schemes/Answers

Contact Mr Isaboke

0746-222-000

OR

0742-999-000

FOR THE FOLLOWING;

- ✓ONLINE TUITION
- ✓REVISION NOTES
- ✓SCHEMES OF WORK
- ✓SETBOOKS VIDEOS
- ✓TERMLY EXAMS
- ✓QUICK REVISION KITS
- ✓KCSE TOPICALS
- ✓KCSE PREMOCKS
- ✓TOP SCHOOLS PREMOCKS
- ✓JOINT PREMOCKS
- ✓KCSE MOCKS
- ✓TOP SCHOOLS MOCKS
- ✓JOINT MOCKS
- ✓KCSE POSTMOCKS
- ✓TOP SCHOOLS PREDICTIONS
- ✓KCSE PREDICTIONS
- ✓KCSE REVEALED SETS

CALL/TEXT/WHATSAPP

0746 222 000 / 0742 999 000

mwalimuconsultancy@gmail.com

This is a Copyright Property of Mwalimu Consultancy Ltd.

POWERED BY MR ISABOKE